

*Пономарьов О. С.
м. Харків, Україна*

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ

Криза сучасної світової освітньої системи стала вже загально визнаним фактом. Її глибина і вкрай негативні можливі наслідки серйозно турбують як педагогічну громадськість, так і роботодавців, яких явно не задовольняє той рівень якості професіоналізму, з яким випускники вищої школи приходять у пошуках роботи. В той же час, на жаль, керівництво галузі і дослідники у сфері педагогічної теорії ще не усвідомили всієї серйозності цієї проблеми. Про це свідчить відсутність інноваційних концепцій реформування освіти й навіть спроб чітко визначити сутність її кризи, шляхи і засоби ефективного її подолання. Приємним винятком може слугувати хіба що монографія відомої української дослідниці С. О. Сисоєвої, присвячена аналізу особливості освіти й розвитку особистості в умовах постіндустріального світу [1].

Між тим сутність кризи та її основна причина лежать на поверхні. Ця криза полягає у невідповідності традиційних цілей, змісту і характеру освіти принципово новим умовам, в яких опинилися сьогодні особистість і соціум в процесі свого розвитку. І пошук доцільних шляхів подолання суперечності, що зумовлена цією невідповідністю, ефективних способів і засобів виходу з кризи і забезпечення можливості успішного виконання системою освіти тієї високої місії, яка покладається на неї суспільством, неможливі без глибокої філософської рефлексії самого феномену освіти. На моє переконання, така рефлексія необхідна сьогодні кожному педагогові – і шкільному вчителю, і викладачеві вищого навчального закладу, і тим більш дослідникові складних теоретичних проблем педагогіки ХХІ століття.

Відомо, що особливості професійної діяльності педагога – його істотне перенавантаження різноманітними видами роботи, низька оплата його праці, відсутність можливості читати теоретичні монографії й журнальні статті – не сприяють його постійному особистісному і професійному зростанню, реалізації його творчого потенціалу. Йому часто не вистачає ні сил, ні часу осмислити навіть власний досвід, не говорячи вже про вкрай необхідне для нього ж самого переосмислення сутності і смислу освіти як надзвичайно важливого соціального феномену і специфічного суспільного інституту.

Однак без спроб такого переосмислення смислу своєї повсякденної діяльності, без прагнення творчо її виконувати педагог починає деградувати як професіонал і як особистість і перетворюється на ремісника. Ця небезпека посилюється ще й тією обставиною, що вчитель-ремісник, як і ремісник-викладач вищої школи сам втрачає здатність теоретично і творчо мислити й готує таких же ремісників з вкрай обмеженим кругозором і відсутністю звички і здатності замислюватися над своєю діяльністю й шукати можливості істотного її поліпшення заради суспільного блага. Тому сьогодні так істотно зростає роль філософії освіти як методологічної основи творчої педагогічної діяльності та важливого чинника формування у педагога культури мислення.

Автор з великим задоволенням відзначає значний інтерес до вивчення філософії освіти, який спостерігається кілька років поспіль в процесі викладання ним відповідного спецкурсу слухачам магістерської програми зі спеціальності «Педагогіка вищої школи». Він досить швидко буквально пробуджує у них прагнення до теоретичного осмислення складних проблем освіти і педагогічної діяльності, розвиває навички абстрактних побудов її моделей, спрямованих на підвищення ефективності освіти.

У зв'язку з цим уявляється досить цікавою думка відомого російського фахівця з філософії освіти Б. С. Гершунський, який глибоко впевнений, що «важливо не «опускати» зміст і стиль викладення до якихось миттєвих потреб нинішнього чи майбутнього педагога, а навпаки, спробувати *піднести* читача до рівня, здавалося б, так недоступного йому світу проблемного, не стільки безапеляційно стверджуючого, скільки *запитуючого* наукового знання, увести його в дискусійне поле ідей, пробудити до самостійних роздумів, можливо, сумнівів, але й відкриттів також...» [2, С. 4]. Таке знайомство педагогами-практиками з філософією освіти є необхідним навіть при тому, що сьогодні її цілі, предмет дослідження, змістовні трактування і понятійно-категоріальний апарат викликають численні дискусії і суперечки в середовищі як професійних філософів, так і педагогів-теоретиків.

Сьогодні філософія освіти в Україні починає стрімко розвиватися, в тому числі й завдяки дослідженням В. П. Андрущенка, Л. В. Губерського, І. С. Добронравової, О. О. Дольської, В. В. Кізіми, С. Ф. Клепка, М. Д. Култаєвої, В. С. Лутая, М. І. Михальченка та інших. В Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова створено кафедру філософії освіти, видається журнал «Філософія освіти», в якому публікуються цікаві матеріали з результатами досліджень у цій сфері.

Знання і глибоке розуміння педагогами основних положень філософії освіти робить їхню професійну діяльність не просто краще структурованою та упорядкованою, а й більш осмисленою і цілеспрямованою. Філософська культура допомагає їм вести викладання своїх навчальних дисциплін таким чином, щоб студенти не лише засвоювали певну систему знань, а й вчилися осмислювати їх, бачити існуючі обмеження й тенденції розвитку відповідної галузі. Тільки в такому разі вони можуть стати конкурентоспроможними та професійно і соціально компетентними фахівцями, які були б здатні дійсно забезпечити інноваційний розвиток України, її науково-технічне і соціально-економічне відродження й реальне підвищення добробуту населення.

Відомі українські фахівці з соціальної філософії і філософії освіти В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський і М. І. Михальченко підкреслюють, що «філософія освіти має на меті розв'язати проблему фундаментального перетворення емпіричних – хоч і претендуючи на супертеоретичність – дефініцій педагогіки і в цілому освітньої сфери». На глибоке переконання цих вчених, таке розв'язання – «це не заміна і не поглиблення старих понять і уявлень теоретиків педагогіки про предмет освітньої діяльності. Це лише орієнтація на реальний стан справ у реальному освітньому просторі – на сферу взаємодії вікових когорт і поколінь, де й відбувається реальний процес передачі знань, умінь, навичок. Педагоги й педагогічна діяльність – це засоби такої передачі. Мету ж освітньої діяльності формулює суспільство – через конституції, закони, ідеології, програму розвитку тощо». Зі всією нещадною відвертістю автори зазначають, що «скільки б не відпускали компліментів педагогам, – вони є лише виконавцями тієї ролі, котру їм відводять ідеологи, політики та економічна реальність» [3, С. 538].

Але ж педагогові треба, по-перше, цю реальність та зумовлені нею цілі освітньої діяльності усвідомити й належним чином трансформувати у зміст і характер її здійснення. По-друге, суспільні цілі освіти необхідно оцінювати з позицій конструктивної критичності і спрямованості своєї діяльності на суспільний розвиток з тим, щоб формувати професійну компетентність студентів відповідно до логіки науково-технічного і соціального прогресу. Уявляється цілком очевидним, що без належного розуміння і свідомого урахування основних положень філософії освіти можливість успішного розв'язання обох цих завдань стає досить проблематичною.

Філософська ж рефлексія реалій сьогодення, які безпосередньо мають впливати на зміст освіти і особливо на технологію її здійснення, вимагає перш за все виокремити такі позиції. По-перше, процеси глобалізації не лише світогосподарських, а й практично всіх різноманітних зв'язків, в тому числі й освітніх. По-друге, широка інформатизація всіх сфер суспільного життя, яка істотно позначається на самих цілях і суспільних функціях освіти. По-третє, лавиноподібне зростання обсягів науково-технічних знань та прискорення їх трансформації у техніку й технології, що помітно скорочує життєвий цикл останніх та їх відновлення і вимагає регулярно оновлювати зміст професійної освіти. По-четверте, розробка і впровадження нових високих технологій, в першу чергу тих, що ґрунтуються на наноефектах, істотно посилює потребу подальшої фундаменталізації освіти. Нарешті, по-п'яте, істотне зростання ролі особистісного чинника у забезпеченні бажаної ефективності суспільного виробництва вимагає гуманізації освіти і перегляду ролі й місця соціально-гуманітарних дисциплін в системі професійної освіти і перегляду їх змісту.

Розглянуті обставини не тільки ускладнюють виконання системою освіти її завдань і функцій, але ще й привносять у процес їх вирішення істотний індетермінізм, нечіткість і навіть невизначеність цілей. Досить згадати хоча б той факт, що ми маємо готувати людину до успішного життя й діяльності у майбутньому, сутнісних умов якого ми не можемо достеменно знати в принципі. Тим більш, що швидкі, а часто й непередбачувані зміни не дають можливості достовірно визначати навіть зміст і характер професійної діяльності фахівця. Лише якісь розмиті контури майбутнього, і то з недостатньою достовірністю, ми можемо, або скоріше прагнемо якось вгадувати методами наукового прогнозування й аналізу провідних тенденцій.

Нові реалії сьогодення вимагають нового погляду на саму сутність освіти, на роль і місце педагога в системі освіти і в організації навчально-пізнавальної діяльності студентів взагалі, на цілі та зміст його власної професійної діяльності. Це необхідно ще й з огляду на ту обставину, що людині взагалі іманентна властивість певної інерційності мислення і діяльності. Вона посилюється з часом і з набуттям досвіду діяльності, часто зводячи її до стереотипної послідовності дій, до своєрідного автоматизму. Хоча педагогічна діяльність за самою своєю природою має носити творчий характер, однак масовість і загальна доступність освіти зумовили й потребу суспільства у численній «армії» педагогів. А це призводить до того, що серед них з'являються і випадкові люди, і ті, яким педагогічна діяльність взагалі має бути протипоказана через їх психологічні особливості, рівень загальної і професійної культури або через низькі морально-етичні переконання, через ставлення до студентів, спілкування з ними і поведінку.

Все це зумовлює нагальну необхідність формування й розвитку дієвої системи відбору, підготовки і постійного підвищення кваліфікації кадрів педагогічних працівників. В системі їх професійно-педагогічної підготовки обов'язковими елементами необхідно передбачати оволодіння основними положеннями філософії освіти, яка допомагатиме їм цілеспрямовано і цілком свідомо так методологічно і дидактично вивірено організовувати свою діяльність, щоб вона не тільки найбільш ефективно забезпечувала досягнення заздалегідь визначених цілей, а й приносила відчуття глибокого задоволення її процесом і результатами як самому педагогові, так і його студентам.

Істотне місце в новій освітній парадигмі повинне посісти забезпечення реальної демократизації освіти. Це передбачає не тільки можливість вибору педагогом методів і технологій викладання і творчого підходу до здійснення своєї діяльності, але й можливість вибору студентами викладача або своєї індивідуальної траєкторії оволодіння про-

фесією. Така можливість, до речі, стане одним з потужних чинників впливу на викладачів, який змусить їх працювати над собою, прагнути постійно підвищувати свою професійну компетентність і педагогічну майстерність, свою загальну і професійну культуру. Вона сприятиме оволодінню ними основами філософії освіти та використанню її положень при формуванні методології своєї діяльності.

Як зазначає у зв'язку з цим С. Ф. Клепко, «студентам повинна бути надана можливість розвивати власні підходи до освіти, що відповідають їхній культурній і особистісній цілісності та ідентичності. Тут мають значення власні міркування особи, що навчається. Студенти можуть спробувати осмислити свій освітній досвід». При цьому вчений підкреслює, що «вибір власного шляху освіти не завжди може бути вдалим, але, у всякому разі, це буде власна, а не чужа помилка. Тому необхідно розвивати власну здатність до активного самовизначення в освіті, тобто здатність бути філософом власної освіти. Якщо, за К. Поппером, усі люди є філософами, то тим паче ця все загальність має стосуватися здобування людиною освіти, відповідної її цілям та цінностям» [4, С. 281].

Одна з важливих особливостей сьогодення полягає в тому, що освітню діяльність у формі цілеспрямованого впливу на людину з метою формування її оглядів, життєвих цілей і цінностей здійснюють не тільки навчально-виховні заклади, які охоплюються системою освіти, а й інші соціальні інститути. До них слід віднести сім'ю, різні політичні та релігійні організації, спортивні клуби і команди тощо. Потужний вплив, особливо на молодь, здійснюється також засобами масової інформації, насамперед телебаченням та Інтернетом, а також культурою, літературою тощо. Отже, у зв'язку з цим філософія освіти не може обмежуватися лише аналізом проблем професійно педагогічної діяльності в навчально-виховних закладах дошкільної системи, середньої та вищої школи.

Крім того, з певного часу дієвість впливу на виховання людини з боку всіх інституцій у більшості випадків помітно слабшає, поступаючись місцем її самовихованню і самовдосконаленню. Отже вони також мають бути не просто в полі зору філософії освіти, а й активно вивчатися нею з метою вироблення дієвих практичних рекомендацій з методології ефективного здійснення людиною цих процесів та сприяння її максимально можливій професійній та особистісній самореалізації. Водночас у цьому разі філософія освіти отримує ще й можливість додаткового впливу на людину, підвищуючи рівень її загальної культури, чіткість світоглядних позицій, системність моральних принципів і переконань. При цьому істотний позитивний імпульс отримує культура її мислення і філософської рефлексії.

Не випадково В. В. Кізіма впевнений, що кожна людина повинна зрозуміти, що вона у будь-яких ситуаціях здатна відігравати істотну роль. За його словами, «сама оптимальна поведінка в життєвих ситуаціях і управління ними складає в дійсності її перманентну проблему. У тому, щоб учень усвідомив це і навчився оптимально поводитися у будь-яких життєвих ситуаціях самоорганізації та їх зміні *полягає безпосереднє завдання освіти*» [5, С. 44]. Тут ми виходимо ще на одну важливу особливість сучасної освіти, яка має ґрунтуватися на синергетичних принципах і нормах постнекласичної методології взагалі з її нелінійними залежностями і можливістю реалізації індетермінованих подій. До речі, в практичній педагогічній діяльності ми досить часто з ними зустрічаємося і далеко не завжди розуміємо їх природу.

Таким чином, досягнення філософії освіти й особливо ті її здобутки, на які сьогодні очікують педагогічна теорія та освітня практика можуть реально допомогти не тільки у формуванні нової освітньої парадигми, яка б давала змогу визначити характерні риси освіти ХХІ століття, а й вибудувати основні принципи методології педагогічної діяльності.

Вона має бути спрямованою на успішну реалізацію нових складних і відповідальних завдань освіти на основі цієї парадигми, на усвідомлення нових цілей освіти та забезпечення можливості успішно їх досягнення. Важливо підкреслити при цьому, що однією з центральних в системі вказаних цілей має виступати задоволення освітніх і культурних потреб особистості студента. Саме це стає одним з важливих принципів інноваційної концепції педагогіки людиноцентризму, яку не тільки активно розробляє в рамках філософії освіти, але й послідовно впроваджує у педагогічну практику В. Г. Кремень.

З позицій сучасної філософії освіти власне методологія формування професійної компетентності фахівців повинна ґрунтуватися на чіткій системі взаємопов'язаних принципів. Під методологічними принципами звичайно прийнято розуміти найзагальніші положення, ґрунтуючись на яких, вдається ефективно здійснювати певну діяльність. У нашому випадку це стосується освітньої діяльності з професійної підготовки студентів. Вказану систему можна розглядати як сукупність двох специфічних груп принципів. Першу з них утворює підсистема загальнометодологічних принципів, які інваріантні, взагалі говорячи, відносно конкретних видів людської діяльності, однак в кожному конкретному випадку мають враховувати її специфіку.

До таких принципів слід віднести, по-перше, системність і цілісність дій, які у своїй сукупності й упорядкованій послідовності утворюють зміст відповідної діяльності. По-друге, дуже важливу роль відіграє принцип домінантності, який визначає цілі діяльності й підпорядковує її досягненню цих цілей. По-третє, необхідно використовувати принципи суперечності й розвитку, перший з яких допомагає визначити рушійні сили і напрямки другого. По-четверте, методологія освітнього процесу не може ігнорувати і принцип каузальності, хоча, як вище вже відзначалося, з позицій синергетики не слід його абсолютизувати. У будь-якому разі пошук і виявлення причин того чи іншого педагогічного явища допомагає його аналізу й вибору дій, адекватних ситуації, що склалася. Нарешті, по-п'яте досить корисним уявляється й використання принципу історизму, який і дозволяє виявити зазначені причини, виходячи з вивчення біографічних даних і умов розвитку особистості конкретного студента або з дослідження подій, що передували виникненню певної проблемної ситуації.

Другу групу утворюють специфічні принципи методології формування професійної компетенції майбутніх фахівців. Вони виступають результатом осмислення й узагальнення практичного досвіду педагогічної діяльності з її формування і виступають у формі рекомендацій з найдоцільнішого його використання і розвитку. Характерною рисою цих принципів є їх подвійна природа, яка полягає в одночасній спрямованості як на педагога і характер його діяльності, так і на студента та процес формування його професійної і соціальної компетентності.

До них слід віднести, по-перше, принципи моральної домінанти і правовідповідності, який має бути одним з фундаментальних положень самої педагогічної діяльності взагалі та її метою, тобто прищепленню майбутньому фахівцеві розуміння того, що будь-яка його діяльність повинна відбуватися виключно в межах прийнятої системи моральнісних і правових норм і вимог. По-друге, важливу роль відіграють також принципи обов'язковості та послідовності. Вони спрямовані на прищеплення студентам (в тому числі й через їх неухильне дотримання викладачем) обов'язкового дотримання умов і нормативних вимог їхньої діяльності, а також прийнятих рішень, обіцянок і зобов'язань. По-третє, для методології формування професійної і соціальної компетентності фахівця важливо виходити з принципів гуманності і довіри, які означають, з одного боку, усвідомлення того, що будь-яка діяльність має бути спрямована на людину

та її потреби, а з іншого, – необхідність бінарного характеру навчально-виховного процесу, його демократичності й самостійності студента у виборі своєї індивідуальної траєкторії розвитку. По-четверте, істотну роль відіграє і принцип справедливості, який виступає як показником педагогічної зрілості викладача, його підходів до оцінки будь-яких досягнень студента та їх зіставлення з його потенційними можливостями, так і уміння продемонструвати рівність відносин до кожного студента і прищеплення їм такого ж ставлення до інших людей.

Сама методологія педагогічної діяльності з формування професійної та соціальної компетентності майбутніх фахівців може і повинна водночас слугувати як засобом забезпечення належної ефективності цієї діяльності, так і важливим інструментальним засобом виховання і особистісного розвитку студентів. Тому в процесі її здійснення доцільно і навіть необхідно (і це також має розглядатися як один з проявів принципу довіри) не тільки навчати і виховувати студентів, а й розкривати їм секрети використовуваних для цього педагогічних засобів і технологій, наголошуючи на тому, що їх знання їм необхідно буде використовувати при роботі з людьми в майбутній професійній діяльності.

Таким чином, сучасна філософія освіти не тільки активно розвивається сама, а й сприяє плідним пошукам педагогів в удосконаленні змісту й характеру своєї професійної діяльності. Водночас вона все більш відчутно стає методологічною основою освітнього процесу і, зокрема, формування високої професійної і соціальної компетентності майбутніх фахівців відповідно до вимог постіндустріального інформатизованого суспільства. За допомогою положень філософії освіти відкриваються й перспективи розробки і впровадження нової освітньої парадигми.

Список літератури: 1. Сисоєва С. О. Освіта і особистість в умовах постіндустріального світу: Монографія. – Хмельницький: ХГПА, 2008. – 324 с. 2. Гершунский Б. С. Философия образования. – М.: Московский психолого-социальный институт, Флинта, 1998. – 432 с. 3. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядий аналіз. – К.: Знання України, 2002. – 580 с. 4. Клепко С. Ф. Філософія освіти в європейському контексті. – Полтава: ПОШПО, 2006. – 328 с. 5. Кизима В. В. Новое образование для нового человека // Філософія освіти. – 2005. – № 2. – С. 36–61.

*Резнік С. М.
м. Харків, Україна*

УДОСКОНАЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Професія викладача відноситься до типу «людина-людина», в яких спілкування виступає основним засобом та умовою успішної реалізації. Зокрема, В. А. Кан-Калік у зв'язку з діяльністю педагога відзначає: «вважається, що досить знати науку, матеріал, методи навчання, опанувати ними для того, щоб діяльність стала ефективною. Але в процесі навчання комунікативна підсистема (спілкування) виступає не просто як загальнолюдська категорія, а несе професійно-значуще навантаження» [1, С. 34]. Отже, однією з важливих актуальних проблем сьогодення є забезпечення високої ефективності педагогічного спілкування.